

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

27

In dit nummer oa

LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14

DE VERGETEN KLASSE VAN DE
ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN

KLEINE CENTRA IN
ROMEINS CENTRAAL-ITALIË

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Sofia Voutsaki en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen
Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma
Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Terpzoomonderzoek te Schettens-Sotterum 2015 (foto F. de Vries, Toonbeeld).
Zie artikel Theun Varwijk.

ISBN 9789492444103
ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:
www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 27

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2016

Inhoud

VAN OFFER TOT OPGRAVING: MEER INFORMATIE OVER HUNEBED D42-WESTENESCH-NOORD (GEMEENTE EMMEN) Nynke Delsman	7
MONTE SAN NICOLA (CALABRIË, ITALIË): EEN CHAÎNE OPERATOIRE VAN ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK Wieke de Neef	13
CELTIC FIELDS IN BRABANT: WAT STUIFMEEL EN ZADEN KUNNEN VERTELLEN Stijn Arnoldussen, Mans Schepers & Arnoud Maurer	23
SATRICUM HUT VI: EEN 3D-PERSPECTIEF OP EEN PAPIEREN ARCHIEF Remco Bronkhorst	33
LEEUWARDEN-BULLEPOLDER 2015: BEWONING OP HET HOOGVEEN IN DE MIDDEN-IJZERTIJD Marco Bakker	41
KLEINE CENTRA IN ROMEINS CENTRAAL-ITALIË: RESULTATEN VAN HET MINOR CENTERS PROJECT Tymon de Haas & Gijs Tol	49
RUIJ 2200 JAAR TERUG IN DE TIJD: HET TERPZOOLONDERZOEK TE SCHETTENS-SOTTERUM 2015 Theun Varwijk	57
EEN MENSELIJK SKELET OP DE TERP VAN HIZZARD: EEN TOEVALSVONDST Paula Kalkman & Annet Nieuwhof	65
BOTANISCH ONDERZOEK NAAR DE SAMENSTELLING VAN DE MAGERING VAN KLEITICHELS UIT KARANIS (EGYPTE) Morvenna van Rijn & René Cappers	73
22 JAAR LATER: EEN OPGEGRAVEN PROEFSLEUF VAN HET BAI BIJ HOOGHALEN Hilde Boon, Jan Jaap Hekman & Hans Veenstra	81
MIDDELEEUWSE HUISTYPEN IN HET FRIES-GRONINGER KLEIGEBIED: UNIFORMITEIT OF DIVERSITEIT? Remco Rollingswier & Esther Scheele	87

EEN LADING PROVIAND - ARCHEOBOTANISCH MATERIAAL UIT HET 16 ^{DE} -EEUWSE SCHEEPSWRAK OE 34 (FLEVOLAND) Yftinus van Popta & René Cappers	95
HOE ZAGEN DE TUINEN BIJ DE 'LUSTPLAATS' ZORGWIJK ERUIT? Frits Vrede	105
LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14-EEXTERHALTE (DR.) Wijnand van der Sanden	111
DE VERGETEN KLASSE VAN DE ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN Annika Kropp	119
NOMEN EST OMEN? GEZICHTSRECONSTRUCTIES ALS MEDIUM TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN Karla de Roest	127
VAN OPGRAVING TOT TENTOONSTELLING. EEN EIGENTIJDSE BENADERING VAN ARCHEOLOGIE EN PUBLIEK Sarah Willemsen & Gert van Oortmerssen	135

Nomen est omen? Gezichtsreconstructies als medium tussen heden en verleden

Karla de Roest¹

Reconstructies zijn als tastbaar onderdeel niet meer weg te denken uit onze beleving van het verleden. Dit geldt zeker voor plastische of digitale reconstructies van personen (Prag & Neave 1997: 10-40, 219-227; Sanders 2009: 66-67; Püschel *et al.* 2011: 223).² Wie kent niet het wat bezorgde gezicht van het meisje van Yde en de lange lokken van de Engelse koning Richard III? Naast de reconstructie van de gelaatstrekken op basis van de fysieke overblijfselen, krijgen de figuren ook vaak een eigen naam en een 'levensgeschiedenis', zoals het jongetje Marcus (fig. 1).

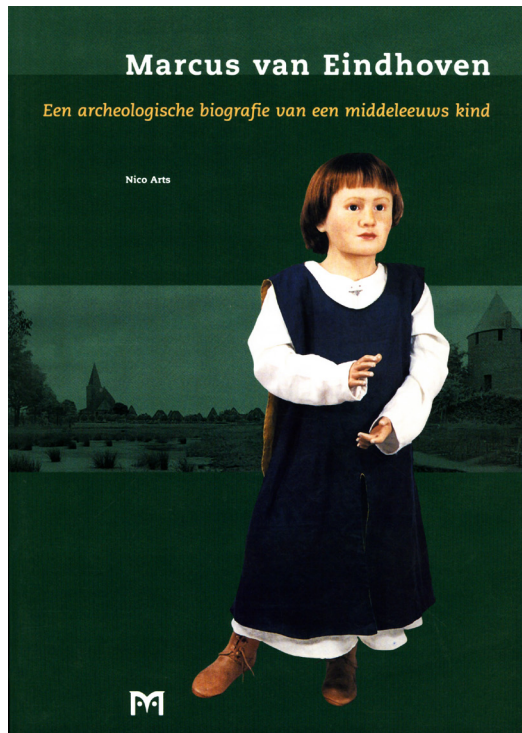

Fig. 1. De voorzijde van de 'biografie' van Marcus. De reconstructie is gemaakt door Maja d'Hollosy (Arts 2002, omslag).

Dit artikel laat zien welke invloed reconstructies van gezichten of volledige lichamen hebben op onze beleving van het verleden. Maken zij de overledene weer tot mens (de-objectificatie), of juist méér tot museumobject (de-personificatie)? Is er een verschil tussen het tentoonstellen van menselijke resten of van 'de persoon' in de vorm van een reconstructie? Doet zo'n reconstructie eigenlijk wel recht aan de voorgestelde persoon of zijn historische context?

Uiterlijk vertoon

Het willen vasthouden van iemands uiterlijk na de dood is niet nieuw, getuige bijvoorbeeld Egyptische dodenmaskers, of zeventiende-eeuwse gezinsportretten, waarbij de overleden kinderen niet vergeten werden (Prag & Neave 1997: 221-222). Het gelaat weerspiegelt iemands eigenschappen en identiteit en vormt daardoor de *trigger* voor de herinnering aan die persoon. Na de dood wordt het verschil tussen heden en verleden benadrukt door een tastbaar bewijs. Enerzijds houden de nabestaanden zich vast aan het verleden door de afbeelding van de overleden persoon bij zich te houden, anderzijds worden zij er aan herinnerd dat tegenwoordige tijd en toekomst anders zijn dan het verleden.

Een realistisch gereconstrueerd gezicht van een onbekende, geplaatst in zijn historische context op basis van archeologische en historische bronnen, heeft een vergelijkbare kracht. De naamgeefster van het Huis van Hilde, het archeologisch centrum in Castricum, zou zo rond kunnen lopen in het Noord-Holland van de eenentwintigste eeuw: "Hilde van Castricum is levensecht. Een prachtige vrouw, met de uitstraling van iemand

Fig. 2. De naamgeefster staat in het Fries Museum oog-in-oog met Beitske de terpdame, gemaakt door Maja d'Hollosy (foto Niels Remigius, Leeuwarder Courant, 10-11-2015, 24).

die haar mannetje staat. Dankzij een combinatie van forensische wetenschap, archeologie, anatomie en boetseerkunst staan wij oog in oog met het verleden” (Dekkers, Dorren & Van Eerden 2006: 125). Dat het hier gaat om een verzonden identiteit is evident: er zijn immers geen herinneringen aan de persoon Hilde. Men heeft een skelet een identiteit opgelegd en daarmee de schijn van een ‘herinnering’ gecreëerd.

De belangrijkste vraag is natuurlijk hoe betrouwbaar de reconstructie is, en of deze recht doet aan het verleden. Hoewel er deskundigen zijn die de gelijkenis met originele gezichten in twijfel trekken,³ is een goede (gezichts)reconstructie zo vervaardigd dat die past binnen de historische context waarbinnen het publiek het verwacht (Arts 2002: 97; Dekkers, Dorren & Van Eerden 2006: 125; Sanders 2009: 194-198). Hierbij moet de vervaardiger zich tijdens het creatief proces afvragen wat bijvoorbeeld de meest waarschijnlijke kleur van de ogen of het haar is geweest. Geen overbodige vragen, als men bedenkt dat het meisje van Yde haar haarkleur mede te danken heeft

aan het ijzerhoudende veen. De reconstructie van het oudste skelet van Nederland, Trijntje, is slapend afgebeeld, zodat een keuze voor de oogkleur niet noodzakelijk was (Verhart 2002: 124-126). Maar ook, klopt de aankleding met de ‘mode’ van de periode waarin de persoon leefde? Het kapsel van Beitske, de boomstamkist-dame van het Fries Museum, lijkt in de ogen van sommige bezoekers meer op dat van een negentiende-eeuwse adellijke Friese dame, dan op dat van een zevende-eeuwse terpbewoonster (fig. 2). Sommige bezoekers treft het hoe ‘Fries’ de dame is; “ze lijkt op *beppe*”.⁴

Er worden dus verschillende subjectieve keuzes gemaakt. Mede daarom hebben critici geen ongelijk als zij zich afvragen hoe zeer het gemodelleerde gezicht lijkt op het origineel: de hand van de maker is van grote invloed, zoals aangetoond door een Duits onderzoeksteam (Püschel *et al.* 2011). Zij lieten verschillende onderzoekers reconstructietechnieken uitvoeren op de schedelresten van Moora, het meisje uit het Uchtermoor (fig. 3).⁵ De afbeelding spreekt voor zich.

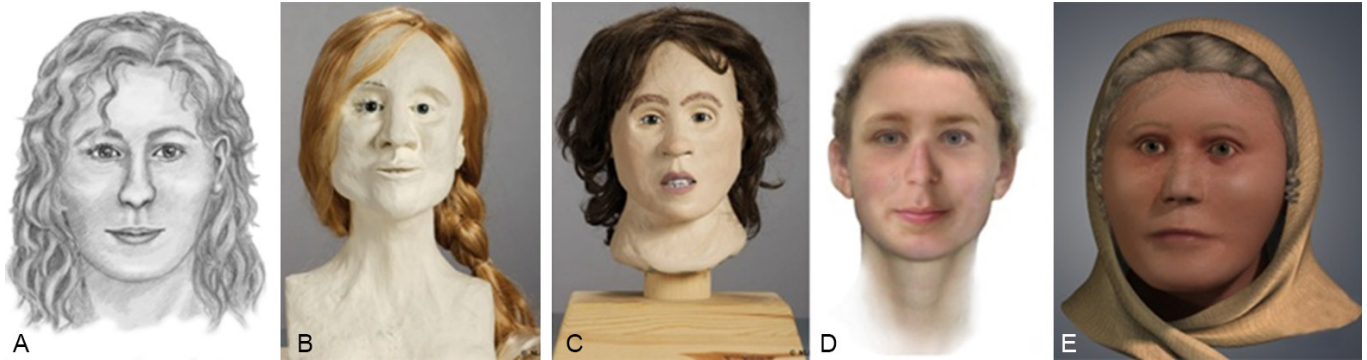

Fig. 3A-E. De verschillende gezichten van Moora: A. Tekening (Steffi Burrath), B. Plastiek (Kerstin Kreutz), C. Plastiek (Sabine Ohlrogge), D. Digitale tekening (Ursula Wittwer-Backofen), E. Digitale driedimensionale reconstructie (Caroline Wilkinson) (Püschel et al. 2011: fig. 3A-E).

Het is ook van belang wát getoond wordt, want ook levensomstandigheden spelen een rol. Een hardwerkende boerin heeft waarschijnlijk veel rimpels en een gebruinte huid gehad. Bovendien: moet de reconstructie het leven van iemand weer-geven, of zijn peri-mortale fase? Hermen (Zwolve Harry) ligt met gebonden handen tentoongesteld in boekhandel *Waanders in de Broeren* in Zwolle. Ook de (fatale?) wond op zijn hoofd is te zien. Hij is verstild in zijn laatste, onaangename, ogenblikken. Een ander voorbeeld is de reconstructie van koning Filip II van Macedonië, waarbij is gekozen het litteken te tonen dat moet zijn ontstaan nadat hij zijn rechteroog verloor. Zowel historische bronnen als de schedelresten getuigen van een pijl op het slagveld, die zijn uiterlijk tekende voor zijn verdere leven (Prag & Neave 1997: pl. IV en V, 64-70).

Gek op namen

Waar een gezicht ons via een beeld aan een uniek persoon doet herinneren, doet een naam dat met woorden. Net als het gelaat is de naam een onlosmakelijk onderdeel van de identiteit. “[Namen] suggereren dat we met een bekende te maken hebben, met iemand die echt heeft geleefd” (Verhart 2002: 11). Soms komt de reconstructie dichtbij de historische werkelijkheid, zoals geldt voor koningen Filips II en Richard III. De combinatie van vondstomstandigheden, laboratoriumonderzoeken, afbeeldingen en geschreven bronnen maakt aannemelijk dat het daadwerkelijk om deze historische personen gaat. Dit zijn echter

uitzonderlijke gevallen. De beenderen die in Eindhoven zijn gevonden, zijn toegeschreven aan een Middeleeuws adellijk jongetje (Arts 2002). Hij heeft de naam Marcus gekregen, omdat op zijn kleding een Venetiaanse munt bevestigd was met de beeltenis van Sint Marcus. Historici en archeologen hebben aannemelijk kunnen maken dat hij één van de zonen van de adellijke familie Horne van kasteel Ten Hage moet zijn geweest. Wat zijn werkelijke naam was, weten ze echter niet. Het traceren van iemands echte naam wordt natuurlijk vrijwel onmogelijk als het gaat om personen die leefden in de prehistorie.

De meeste namen zijn dan ook verzonnen, vaak al voordat een reconstructie is vervaardigd. Zoals Verhart (2002: 11) het brengt: “Archeologen zijn gek op namen”. Hierbij is het doorgaans de aanwezigheid van de schedel, die zorgt voor de personificatie van de menselijke resten. Ook zonder de aanwezigheid van zachte delen is het hoofd het meest aansprekende gedeelte van het menselijk lichaam. De naam is meestal gerelateerd aan de vondstomstandigheden (Sanders 2009: xvi, 1). De skeletresten die zijn gevonden in Lent kwamen bekend te staan als de Man van Lent. Hoe het Meisje van Yde aan haar naam komt is ook evident. Ypje komt uit Ypenburg; Drechtje uit de gemeente Drechterland. Ook mensen in de omgeving van de vondst worden gebruikt voor vernoemingen: Cees is de naam van de landeigenaar waar deze steentijdman werd gevonden.⁶ Namen zijn bovendien handig

voor een snelle identificatie in later onderzoek: niemand kent “nummer 25.4001”, maar Trijntje uit Hardinxveld-Giessendam, gevonden bij het spoortraject, kent iedereen.

Het verschil tussen een naam als ‘Drechtje’ enerzijds en de ‘boomkistgraf-dame’ of de ‘prinses van Drouwen’ anderzijds, is dat in het eerste geval de persoon benadrukt wordt, in het tweede geval de veronderstelde rol van de persoon in zijn of haar samenleving (Verhart 2002: 11). In dit onderscheid speelt de moderne tijd een belangrijke rol: identiteit en individualiteit gaan in de onze huidige maatschappij boven de vervulling van sociale rollen. Dit gegeven wordt (onbewust) geprojecteerd op het verleden. Het is ook te zien in het feit dat de onpersoonlijke toponiemen (de ‘Man van Lent’) steeds vaker vervangen worden door een verpersoonlijkte verbastering: ‘Ypje’. Het gebruik van eigennamen is een kenmerk van een meer informele samenleving: het is gebruikelijker mensen bij de voornaam te noemen (‘Cees’). In het geval van reconstructies heeft deze familiale omgang tot gevolg dat het grote publiek de menselijke resten, of de reconstructie die daarop gebaseerd is, in een tot de verbeelding sprekende context kan plaatsen.

Om deze reden komen niet alle namen in aanmerking. Zo staat bijvoorbeeld bij alle persberichten uitdrukkelijk vermeld dat Michelle, de vrouw die in 2010 in Swifterbant werd gevonden, is genoemd naar haar vinder.⁷ Enerzijds is dat een eerbetoon aan archeoloog Michiel Goddijn, anderzijds geeft het aan dat men de naam niet ‘logisch’ kan verklaren, zoals in het geval van bijvoorbeeld Drechtje. Een ander voorbeeld is de naam Hilde, kort voor ‘Hildegard’, een oude Germaanse naam – passend bij de datering en de context waarin zij gevonden werd. Haar skelet werd echter aanvankelijk ‘Maaike’ genoemd, naar één van de opgravers (Dekkers, Dorren & Van Eerden 2006: 31, 122). In dit geval is besloten de ‘bijnaam’ niet te handhaven, maar voor een ‘passende’ naam te kiezen. Een bewuste keuze dus, om haar een specifieke identiteit te verschaffen: de naam als betekenisgever.

Ook Zwolse Harry onderging een naamsverandering, want bij zijn perspresentatie bleek hij Hermen te heten. Op internet berichtte iemand hierover: “Ik vind dat we hier op weblog Zwolle nog wel even onze meningen kunnen uitwisselen waarom ‘onze Harry’ nu opeens ‘Hermen’ moet heten. Los van de uitkomst zal het voor mij altijd Harry blijven...” Er kwam maar één tegenreactie, waarin duidelijk sprake was van inleving in het verleden: “[...] ik denk dat de Engelse naam ‘Harry’ in de tijd van deze naamloze, ongelukkige jongeman nog niet in gebruik was.”⁸

Ons verleden

Bij reconstructies draait het om publieksbereik. De figuur wordt gebruikt om een historisch verhaal toegankelijk te maken, omdat mensen zich beter kunnen identificeren met een persoon dan met een abstract verhaal over het verleden. Marcus, het kind uit Eindhoven, vertelt een stukje van het verhaal van een stad zonder zichtbaar middeleeuws verleden (Arts 2002: 7). De reconstructie van Cees de Steentijdman kan mee naar *De Wereld Draait Door*.⁹ In zo’n tv-programma wordt in een paar minuten tijd een groot publiek bereikt, waarvan een deel waarschijnlijk zelden een oudheidkundig museum bezoekt.¹⁰ Opvallend is ook dat de ‘pr’ in het geval van Cees zo goed georganiseerd was dat de naam die aan zijn beenderen gegeven was, geen aanpassing aan een historische context behoefde.

Wanneer een reconstructie onthuld wordt, wordt ook regelmatig een wedstrijd uitgeschreven. De *look-alike* van het Meisje van Yde werd gevonden, en voor een persoonsnaam voor de terpdame deden bijna 2800 mensen een suggestie. Waarom zijn dit soort wedstrijden zo populair? Een impliciet antwoord komt uit een persbericht van het Fries Museum: “Bij een gezicht hoort *natuurlijk* ook een naam, daarom schreef het museum een prijsvraag uit.”¹¹ De binnenstromende voorstellen voor haar naam werden soms toegelicht aan de hand van uitgebreide documentatie over de eigen familiegeschiedenis. Het vaakst kwam de naam ‘Beitske’

voor, niet alleen een verwijzing naar de vindplek Hogebeintum, maar ook een echt Friese naam.

Hier wordt dus aangenomen dat een vrouw uit de Vroege Middeleeuwen een link heeft met het huidige Friesland. Hoewel dat natuurlijk maar zeer de vraag is, is dit wel een interessant voorbeeld. Ten eerste was de (al langer bekende) aanduiding ‘terpdame’ of ‘boomkistdame’ blijkbaar niet aansprekend genoeg: de animo om een persoonsnaam als alternatief te verzinnen was groot. Ten tweede blijkt uit de uiteindelijke keuze dat het publiek belangstelling voor de eigen geschiedenis heeft. Zo zeer, dat een persoon daaruit wordt opgenomen in de eigen groep (Sanders 2009: 84).¹² Om dit te bestempelen als een moderne vorm van voorouderverering gaat te ver, maar de claim is duidelijk. Het maakt ook aannemelijk dat het publiek geprotesteerd had als de dame geen ‘Fries’ uiterlijk had gehad. Het verleden komt zó dichtbij, dat het beeld omarmd of toegeëigend wordt en een identiteit krijgt opgelegd: Beitske is een (etnisch) Friese identiteit gegeven.¹³

Dit argument wordt ondersteund door de stroom van protesten die in Groot Brittannië volgde op de onthulling van de reconstructie van Richard III in 2013. De koning was voorzien van zeer donkere ogen, wat tot veel reacties leidde: *“In a country where almost everyone and their mother has blue eyes, many people have blonde hair and there are even quite a few red haired people, Richardus III with his dark eyes, large nose and dark hair would seem, um, exotic shall we say”*.¹⁴ De discussie werd gevoed door mensen die aan de hand van hun eigen stamboom hun verwantschap, uiterlijk en pathologie proberen te koppelen aan de gevonden resten van Richard III. Ook hier spreekt de behoefte de gevonden persoon toe te eigenen aan de eigen geschiedenis.

Opvallend genoeg heeft aanvullend DNA-onderzoek naar haar- en oogkleur aannemelijk gemaakt dat de aanvankelijke reconstructie wellicht inderdaad ‘te exotisch’ was (King *et al.* 2014: 4-5). Het hoofd is aangepast, waarbij een geschilderd portret van de koning als aanvullende leidraad is gebruikt. De betrokken onderzoekers hopen

dat de huidige versie de definitieve is, waarmee zij aangeven dat zij weliswaar hebben geluisterd naar de visie van het Engelse publiek, maar de onderzoeksresultaten geen geweld aan willen doen.¹⁵

De-personificatie of de-objectificatie?

Gevoelsmatig verschilt de reconstructie van een bronstijdboerderij met die van een gezicht. Het teruggeven van een gelaat aan humane resten maakt ze, eenvoudig gezegd, weer menselijk. Het verwrongen gezicht van het veenlijk wordt teruggebracht tot normale proporties. De harde koude schedel wordt weer omlijst door zacht vlees, waardoor de toeschouwer zich uitgenodigd voelt tot interactie. Andersom geldt ook dat van bijvoorbeeld het gezicht van de Tollundman geen reconstructie gemaakt hoeft te worden: zijn vredegezicht toont ons zijn ‘ware’ uiterlijk tijdens zijn leven (Van der Sanden 1996: 135-136, fig. 188). Sanders (2009: xiv, xxii, fig. 0.1) noemt het een *“accidental masterpiece”*, waardoor het publiek naar een tijdscapsule van het verleden kijkt. Zij bestempelt de veenlijken als mediator tussen heden en verleden. Ook Prag & Neave (1997: 7) beschouwen de humane resten nog altijd als ‘persoon’. Zij gaan daarin zo ver dat zij hen een plaats geven in hun dankwoord: *“[...] those we had the privilege of reconstructing. We are never quite sure whether these people become our patients or our colleagues, but either way we feel that by the end of it all we have got to know them fairly intimately”*.

Er is sprake van een paradoxale situatie. Waar het gaat om daadwerkelijke menselijke resten die tentoongesteld zijn, is een mens tot object gemaakt,¹⁶ terwijl bij een reconstructie een object juist tot mens is gemaakt (Sanders 2009: 192-193). Door de tentoonstelling van humane resten in het heden, gaat het publiek een relatie aan met de persoon uit het verleden. De overledene is tegelijk zijn eigen artefact geworden (een aandenken) én zichzelf als mens uit het verleden gebleven. In het laatste geval is dat ‘zichzelf’ natuurlijk maar tot op zekere hoogte waar: het is een persoon geworden zoals wij die ons voorstellen. Het

gezicht van de Tollundman is weliswaar vriendelijk, maar het touw om zijn nek kan erop wijzen dat zijn karakter dat niet was.¹⁷

Reconstructies vullen de menselijke resten als het ware aan tot een volledig persoon, zeker waar het archeologisch materiaal tekortschiet, of te gruwelijk is om tentoon te stellen. Zo functioneren zij (net als de ‘mooi’ gewaarde veenlijken) als medium tussen overledene en publiek. Een pop brengt de mens uit het verleden méér tot leven dan zijn eigen resten dat blijkbaar kunnen. Het boomkistgraf van Hogebeintum bevindt zich bijvoorbeeld al sinds 1905 in de collectie van het Fries Museum, maar pas na de onthulling van Beitske voelde het publiek een verwantschap die men bij het skelet nooit ervaren had. Musea laten dan ook vaak de pop het verhaal vertellen, zoals het Drents Museum dat in 2005 deed met het meisje van Yde: terwijl het publiek naar de pop keek, vertelde zij het verhaal van de vondst en het onderzoek van haar lichaam. Authenticiteit is dan ook niet waar het publiek naar op zoek is. De museumbezoeker vraagt plausibele fictie op basis van archeologisch aantoonbare feiten. Het is aan het museum welke woorden de replica in de mond worden gelegd en waar het zwaartepunt ligt: bij entertainment of educatie (Sanders 2009: 87-88, 188-190).

Er zitten uiteraard vertekeningen in het opgevoerde beeld van het verleden. Ten eerste gaat het om mensen van wie het lichaam toevallig goed genoeg bewaard is gebleven. Zij zijn niet automatisch representatief voor de groep waaruit zij afkomstig zijn. Als archeologisch voorbeeld kan de IJzertijd genomen worden: hoewel we aannemen dat de meeste mensen gecremeerd werden, zijn het eigenlijk alleen onverbrande lichamen die voor reconstructie in aanmerking komen (Prag & Neave 1997: 12). In gevallen dat vernietiging van de stoffelijke resten het uitgangspunt was van de nabestaanden, blijkt dit door te werken in onze omgang met het verleden. Crematieresten zijn grotendeels onherkenbaar en nodigen daarom minder uit tot interactie, of tot het geven van een persoonsnaam.¹⁸ Crematie heeft geleid tot een

zodanige vernietiging van de identiteit dat we de behoefte die te reconstrueren niet voelen. Ten tweede wordt een ‘steriel’ verleden getoond waarbij is bepaald welke gruwelijkheden of sporen van decompositie getoond mogen worden. Het is dus discutabel of zo een accuraat beeld geschapen wordt. Tegelijkertijd wordt er in ieder geval niet expliciet ingespeeld op de hang naar het macabere die bij het grote publiek (latent) aanwezig is (Sanders 2009: 17, 34, 166-168, 183). De blik op het verleden wordt dus niet afgeleid door een gevoel van ‘lekker griezelen’.

Naast het willen creëren van een bepaald beeld van het verleden, speelt ook een ethische kwestie bij het wel of niet kiezen voor een reconstructie. In een tentoongesteld skelet herkennen we een mens: de beenderen vertegenwoordigen de persoon die zij eens waren. Juist omdat we in een skelet een individu herkennen, schuilt in de beleving van veel mensen iemands identiteit mede in zijn stoffelijk overschot. Mogen we dat skelet dan wel tentoonstellen zonder toestemming te kunnen vragen (Sanders 2009: 20, 183-187, 196)? Vanuit onze westerse blik lijkt dit misschien een vreemde discussie: het gaat immers om mensen die al zo lang dood zijn, dat niemand meer persoonlijk geraakt wordt door het tentoonstellen van hun stoffelijk overschot. Hun beenderen zijn tot object geworden. Er is sprake van de-personificatie. Wanneer we deze kwestie echter beschouwen in het bredere kader van de discussie over repatriëring van humane resten, moeten we misschien wel vaststellen dat dat niet moreel juist (meer) is. Voorbeelden uit de Verenigde Staten en Australië tonen aan dat niet elke cultuurgroep tijdsdiepte als bepalend ziet voor het proces van de-personificatie. Ook oude beenderen blijven menselijk, of worden gezien als voorouders. Zij worden geen object dat tentoongesteld mag worden voor een groot publiek (Simpson 2006: 152-177; Sanders 2009: 35-36).¹⁹ In dergelijke gevallen kunnen realistische replica's van lichamen of lichaamsdelen wellicht een uitkomst bieden aan musea die toch graag een beeld willen geven van een oude cultuur.

Conclusie

Het uiterlijk van de reconstructie van een mens uit het verleden is gecreëerd op basis van zowel antropologische gegevens als subjectieve keuzes. Het moet passen binnen een gereconstrueerde historische context. De kracht van reconstructies ligt in hun vermogen aan te spreken bij het grote publiek. Door oog-in-oog te staan met een historisch persoon identificeren mensen zich met het verleden, hoewel van echte interactie natuurlijk geen sprake kan zijn (Sanders 2009: 216). Het zijn archeologen en musea die de overledene woorden in de mond leggen. Als het geschiedenisverhaal aansprekend wordt verteld, wordt de anonieme overledene “een van ons”. Hierbij is ook de keuze van de naam van de gecreëerde ‘persoon’ van belang: ook deze moet passen in de context die is geschapen.

Op basis van hun zo accuraat mogelijke weergave van mensen uit het verleden kunnen reconstructies bovendien een oplossing zijn wanneer musea terughouden willen of moeten zijn met het tonen van echte menselijke resten. Het is dan ook niet ondenkbaar dat menselijke resten op termijn uit de vitrine verdwijnen.

Nomen est omen? Facial reconstructions to mediate between the past and the present

Facial reconstructions direct our view of the past and evoke emotional responses. It appears that people respond to these reconstructions as if they were living beings. Often they are named, and their ‘voices’ are used to give a voice to the past. They are given an identity that need not at all coincide with their original one. Moreover, it turns out that these reconstructions become part of modern people’s sense of descent and identity. The article concludes with the question of whether we can ethically assign new identities to the deceased, and whether these reconstructions should ever take the place of real human remains in museums.

Noten

1. Poststraat 6, 9712 ER, Groningen, k.de.roest@rug.nl.
2. In Nederland veelal gemaakt door Maja d’Holloosy. Zie www.skulpting.com voor de gebruikte methode. Deze en alle andere genoemde websites: actueel in juni 2016.
3. Bijvoorbeeld de reconstructie van Ötzi, waarover niet iedereen gelukkig was in 1999, zie bijvoorbeeld: <https://www.nrc.nl/nieuws> (30 januari 1999, ‘Gezocht: gezicht’). Ook fysisch antropoloog professor Maat heeft zich in het verleden geen voorstander getoond van reconstructies. Zie hiervoor: <https://www.nrc.nl/nieuws> (3 maart 2012, ‘Ötzi, mummie met een hartkwaal’).
4. Gehoord tijdens een bezoek aan het Fries Museum (juni 2016).
5. Versie d (Wittwer-Backofen), wordt het vaakst gebruikt door derden. De vriendelijke blik speelt daarbij ongetwijfeld een rol.
6. Cees van Berkel, in 1990 landeigenaar.
7. Bijvoorbeeld: <http://www.destentor.nl> (5 juli 2012, ‘Gerestaureerde Michelle is terug’). Van dit skelet bestaat (nog) geen reconstructie, het is te fragiel.
8. <https://www.weblogzwolle.nl>. Reactie geplaatst door Billy (13 september 2013), tegenreactie door Observer (14 september 2013, mijn cursiveringen).
9. Uitgezonden op 8 november 2013 (te vinden in het digitale archief: dewerelddraaitdoor.vara.nl).
10. Onderzoek naar bezoekersaantallen in 2014 laat zien dat het bezoek aan musea die zich richten op geschiedenis achterblijft bij kunstmusea (raadpleegbaar via <https://www.museumvereniging.nl>).
11. <http://www.friesmuseum.nl> (9 november 2015, ‘terpdame fries museum krijgt naam’, mijn cursivering).
12. Historische voorbeelden tonen aan dat dit soms leidt tot misbruik (Sanders, 2009: 61-84).

13. 'Esther Beitske bedacht de naam voor de terpdame', *Leeuwarder Courant*, 10 november 2015 (auteur Niels Remigius), zie figuur 2.
14. <http://www.livescience.com> (8 februari 2013, 'Did Richard III really have a friendly face?'). Opmerking geplaatst door Leon G. Konst (9 februari 2013).
15. Zie voor de discussie: <http://www.kriii.com>.
16. De kunst van Gunther von Hagen is hiervan de ultieme vorm: menselijke lichamen als object tentoongesteld (<http://www.bodyworlds.com>).
17. De Tollundman is een 'hybride': zijn lichaam is voor onderzoek gebruikt, alleen zijn hoofd is nog origineel. Foto's genomen na de vondst (1950) vormen de basis voor de beroemde pose op de linkerzij (Sanders 2009: 27-30).
18. Niet of nauwelijks? De auteur houdt zich aanbevolen voor voorbeelden.
19. Dit raakt het vraagstuk over de juiste omgang met het (koloniale) verleden en de rol van musea daarin (zie Simpson 2006).

Literatuur

- Arts, N., 2002. *Marcus van Eindhoven. Een archeologische biografie van een middeleeuws kind*. Utrecht, Matrijs.
- Dekkers, C., G. Dorren & R. van Eerden, 2006. *Het land van Hilde. Archeologie van het Noord-Hollandse kustgebied*. Haarlem /Utrecht, Matrijs.
- King, T.E., G. Gonzalez Fortes, P. Balaesque, M.G. Thomas, D. Balding, P. Maisano Delser, R. Neumann, W. Parson, M. Knapp, S. Walsh, L. Tonasso, J. Holt, M. Kayser, J. Appelby, P. Foster, D. Ekserdjian, M. Hofreiter & K. Schürer, 2014. Identification of the remains of King Richard III. *Nature communications* 5 (5631), 1-7.
- Marstine, J. (red.), 2006. *New Museum Theory and Practice. An introduction*. Malden, Blackwell Publishing.
- Prag, J. & R. Neave, 1997. *Making faces. Using forensic and archaeological evidence*. Londen, British Museum Press.
- Püschel, K., D. Säring, P. Käsemann, S. Scheuermann, K. Kreutz, S. Ohlrogge, U. Wittwer-Backofen, S. Burrath, C. Wilkinson, A. Bauerochse, M. Schultz & E. Jopp, 2011. Interdisziplinäre Gesichtsrekonstruktion einer Moorleiche. *Rechtsmedizin* 21(3), 221-224.
- Sanden, W.A.B. van der, 1996. *Through nature to eternity*. Amsterdam, Batavian Lion International.
- Sanders, K., 2009. *Bodies in de bog and the archaeological imagination*. Chicago, University Press.
- Simpson, M.G., 2006. Revealing and concealing: museums, objects, and the transmission of knowledge in Aboriginal Australia. In: J. Marstine (red.), *New Museum Theory and Practice. An introduction*. Malden, Blackwell Publishing, 155-177.
- Verhart, L., 2002. *De reconstructie van Trijntje. Oog in oog met de oudste vrouw van Nederland*. Utrecht, Kosmos-Z&K Uitgevers.